Qabul qilindi: 29-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 4-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 7-oktabr 2026-yil

O‘RTA OSIYO MODDIY- MADANIY MEROS OBYEKTLARINI RESTAVRATSIYA, KONSERVATSIYA VA MUZEYLASHTIRISH JARAYONLARI TARIXI

Ikrom Xurramov

Surxondaryo viloyati Uzun tumani 58-umumiy o‘rta ta’lim maktabining Tarix fani o‘qituvchisi

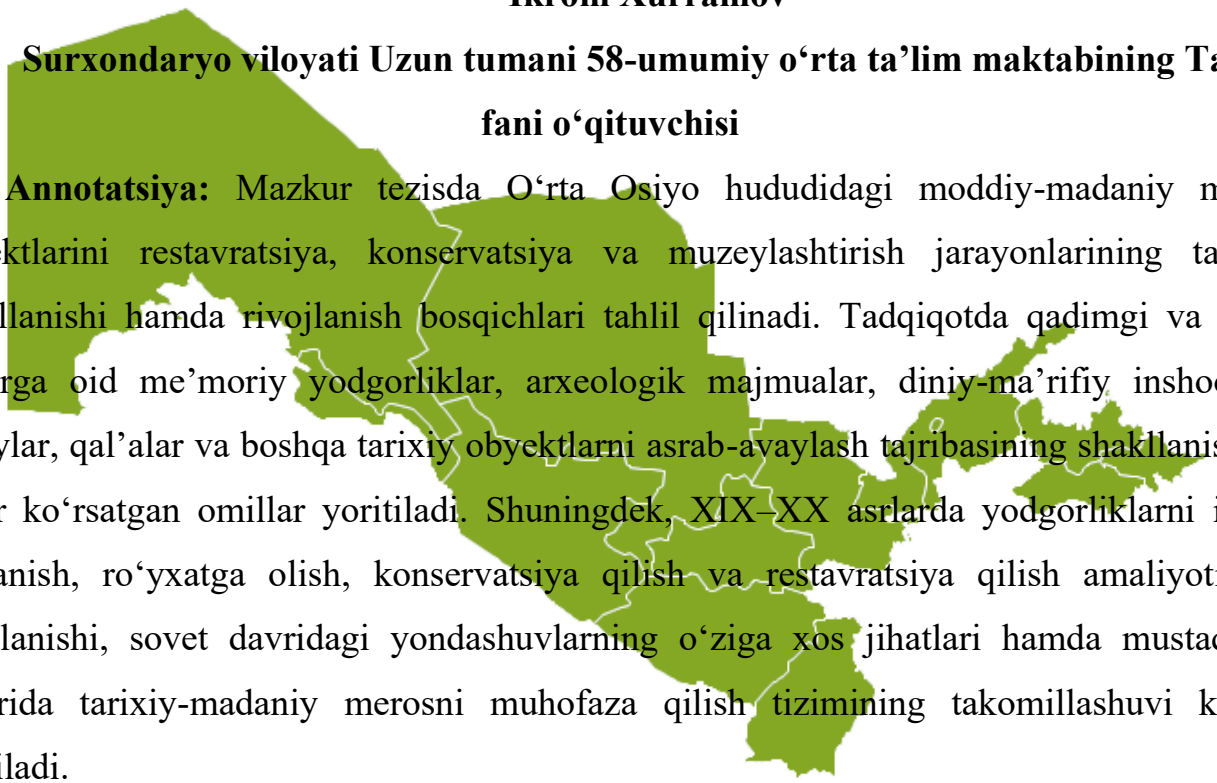

Annotatsiya: Mazkur tezisda O‘rta Osiyo hududidagi moddiy-madaniy meros obyektlarini restavratsiya, konservatsiya va muzeylashtirish jarayonlarining tarixiy shakllanishi hamda rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda qadimgi va o‘rta asrlarga oid me’moriy yodgorliklar, arxeologik majmualar, diniy-ma’rifiy inshootlar, saroylar, qal’alar va boshqa tarixiy obyektlarni asrab-avaylash tajribasining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan omillar yoritiladi. Shuningdek, XIX–XX asrlarda yodgorliklarni ilmiy o‘rganish, ro‘yxatga olish, konservatsiya qilish va restavratsiya qilish amaliyotining rivojlanishi, sovet davridagi yondashuvlarning o‘ziga xos jihatlari hamda mustaqillik yillarida tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish tizimining takomillashuvi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: O‘rta Osiyo, meros, restavratsiya, konservatsiya, muzeylashtirish, yodgorlik, me’morchilik, arxeologiya, madaniyat, tarix.

Kirish. Moddiy-madaniy meros obyektlarini saqlash masalasi, avvalo, ularning tarixiy va ilmiy qiymatini aniqlash, hujjatlashtirish, muhofaza qilish hamda zarur hollarda restavratsiya va konservatsiya ishlarini amalga oshirishni talab etadi. Restavratsiya tarixiy obyektning ilmiy asoslangan holda uning me’moriy-badiiy xususiyatlarini tiklashga qaratilgan tadbirlarni anglatsa, konservatsiya yodgorlikning mavjud holatini saqlab qolish va uning keyingi yemirilish jarayonlarini imkon qadar to‘xtatishga qaratiladi. Muzeylashtirish esa tarixiy obyekt yoki arxeologik majmuani saqlagan holda uni ilmiy,

ma’rifiy va madaniy foydalanish uchun tashkil etish jarayonidir. XX asr davomida O‘rta Osiyodagi tarixiy yodgorliklarni muhofaza qilish jarayoni davlat siyosati bilan chambarchas bog‘landi. Arxeologik va me’moriy merosni ro‘yxatga olish, muhofaza hududlarini belgilash, ilmiy ekspeditsiyalar tashkil etish hamda yirik tarixiy obyektlarda restavratsiya ishlarini olib borish amaliyoti rivojlandi. Biroq mazkur jarayonni o‘rganishda sovet davridagi mafkuraviy yondashuvlar, diniy me’moriy obidalarga munosabat va restavratsiya usullarining o‘sha davr siyosiy-madaniy sharoiti bilan bog‘liqligini ham hisobga olish muhimdir.

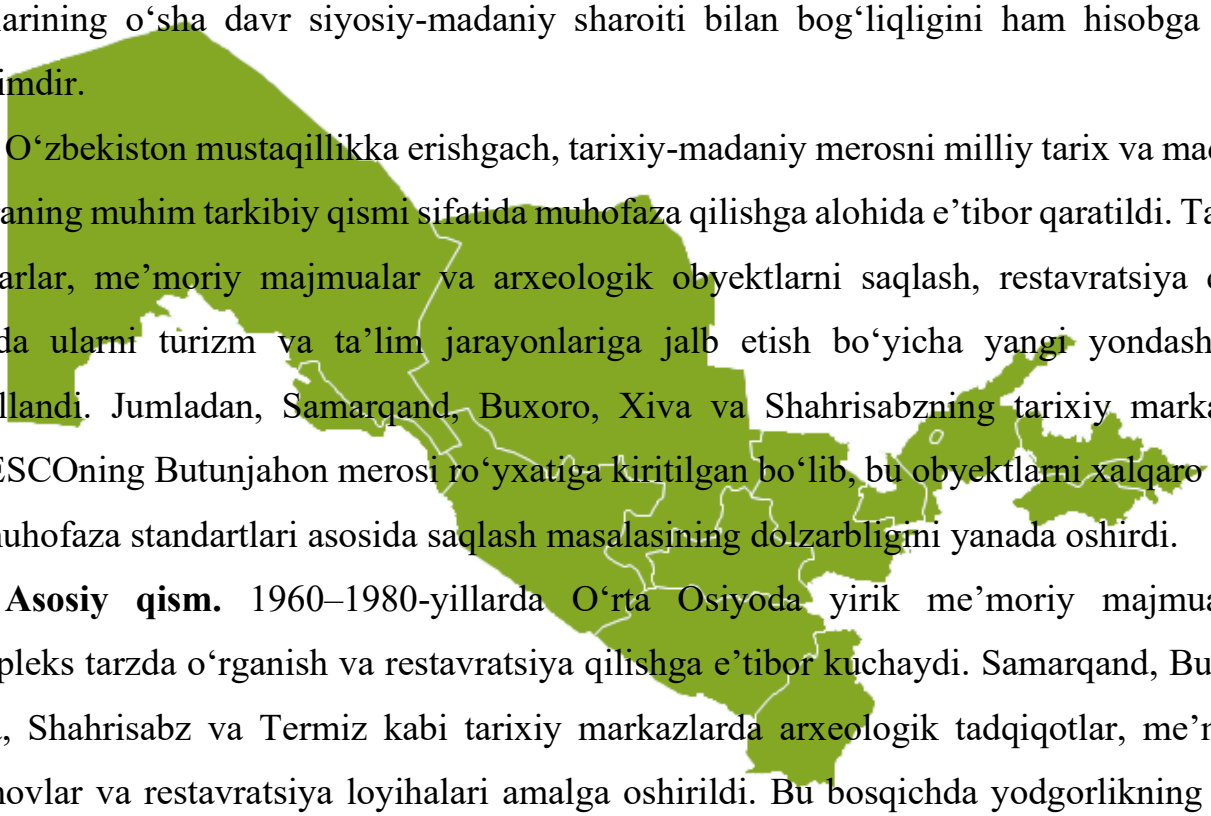

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, tarixiy-madaniy merosni milliy tarix va madaniy xotiraning muhim tarkibiy qismi sifatida muhofaza qilishga alohida e’tibor qaratildi. Tarixiy shaharlar, me’moriy majmualar va arxeologik obyektlarni saqlash, restavratsiya qilish hamda ularni turizm va ta’lim jarayonlariga jalb etish bo‘yicha yangi yondashuvlar shakllandi. Jumladan, Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabzning tarixiy markazlari UNESCOning Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan bo‘lib, bu obyektlarni xalqaro ilmiy va muhofaza standartlari asosida saqlash masalasining dolzarbligini yanada oshirdi.

Asosiy qism. 1960–1980-yillarda O‘rta Osiyoda yirik me’moriy majmualarni kompleks tarzda o‘rganish va restavratsiya qilishga e’tibor kuchaydi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz va Termiz kabi tarixiy markazlarda arxeologik tadqiqotlar, me’moriy o‘lchovlar va restavratsiya loyihalari amalga oshirildi. Bu bosqichda yodgorlikning faqat alohida qismini ta’mirlash emas, balki uning atrofidagi tarixiy muhitni ham hisobga olish g‘oyasi rivojlandi. Shaharsozlik tuzilmasi, tarixiy ko‘cha va maydonlar, an’anaviy qurilish uslublari ham muhofaza obyektiga aylana boshladi.Shuningdek, muzeylashtirish amaliyoti ham rivojlandi. Arxeologik qazishmalar natijasida aniqlangan obyektlarni ochiq osmon ostidagi muzey, memorial majmua yoki tarixiy-arxeologik park shaklida namoyish etish usullari qo‘llanildi. Natijada yodgorlik nafaqat saqlanadigan obyekt, balki ilmiy-ta’limiy va madaniy makon sifatida qarala boshlandi.

Samarqand O‘rta Osiyodagi restavratsiya va konservatsiya jarayonlarini o‘rganish uchun eng muhim tarixiy markazlardan biridir. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, Samarqand

davlat tarixiy-me’moriy qo‘riqxonasi 1982-yil 26-maydagi O‘zbekiston SSR Vazirlar Soveti qarori bilan tashkil etilgan. Qo‘riqxona hududida qurilish va boshqa ishlar madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va restavratsiya qilish bo‘yicha vakolatli organlarning tavsiyalari asosida amalga oshirilishi belgilangan. Samarqandning xalqaro miqyosda muhofaza qilinishida 2001-yil alohida ahamiyatga ega. Aynan shu yili “Samarqand – madaniyatlar chorrahasi” nomi bilan UNESCO Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritildi. Keyingi yillarda UNESCO Samarqandning tarixiy muhiti, restavratsiya ishlari va shaharsozlik jarayonlarini muntazam monitoring qilib kelmoqda. Xususan, 2006-yilda UNESCO Samarqanddagi yirik restavratsiya va shahar obodonlashtirish dasturining tarixiy muhit hamda obyektlarning autentikligiga ta’sirini alohida qayd etgan. Bu tajriba shuni ko‘rsatadiki, tarixiy shaharni restavratsiya qilish faqat alohida bino bilan chegaralanmasligi kerak. Binoning tarixiy muhiti, ko‘cha tuzilishi, maydonlar, an’anaviy qurilish va shahar panoramasi ham konservatsiya jarayonining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Buxoro O‘rta Osiyo tarixiy shaharlarining eng muhim namunalaridan biri bo‘lib, uning tarixiy markazi 1993-yilda UNESCO Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. UNESCO hujjatlarida Buxoro bo‘yicha 1998-yildan boshlab muntazam konservatsiya monitoringlari qayd etilgan. Buxoroda xalqaro konservatsiya hamkorligining amaliy namunalaridan biri 1995-yil Chor Minor madrasasiga favqulodda yordam ko‘rsatilganidir. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, 1995-yil 1-sentabrda ushbu obyekt uchun 50 000 AQSH dollari miqdorida xalqaro yordam tasdiqlangan. Keyinchalik xalqaro yordam doirasidagi ishlar yanada tizimlashtirildi. 2002-yil 29-iyunda Buxorodagi Rachid madrasasini restavratsiya qilish va me’moriy merosni konservatsiya qilish bo‘yicha xalqaro o‘quv markazini tashkil etishga 21 960 AQSH dollari miqdorida yordam tasdiqlangan. 2016-yilda esa Buxoro tarixiy markazi uchun boshqaruv rejasini ishlab chiqishga 29 000 AQSH dollari ajratilgan. Bu faktlar O‘rta Osiyoda merosni muhofaza qilish jarayoni asta-sekin alohida restavratsiya loyihalaridan kompleks boshqaruv va konservatsiya rejalariga o‘tayotganini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘rta Osiyo moddiy-madaniy meros obyektlarini restavratsiya, konservatsiya va muzeylashtirishning tarixiy tajribasi uch muhim xulosani

beradi: birinchidan, yodgorlikni saqlash ilmiy tadqiqot va hujjatlashtirishga asoslanishi kerak; ikkinchidan, restavratsiya tarixiy autentiklikni imkon qadar saqlagan holda amalga oshirilishi lozim; uchinchidan, muzeylashtirish, raqamlashtirish va xalqaro monitoring tarixiy merosni uzoq muddat saqlashning zamonaviy vositalariga aylanmoqda. Shu sababli O‘rta Osiyo merosini kelajak avlodga yetkazishning eng maqbul yo‘li — restavratsiya, konservatsiya, muzeylashtirish, raqamli hujjatlashtirish va xalqaro muhofaza mexanizmlarini yagona tizimda qo‘llashdir. Bu yondashuv tarixiy yodgorliklarning nafaqat moddiy shaklini, balki ularning ilmiy, madaniy, estetik va tarixiy qiymatini ham saqlab qolishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Пугаченкова Г.А. Зодчество Центральной Азии. XV век. — Ташкент: Изд-во лит. и искусства им. Гафура Гуляма, 1976. — 121 с.

2. Пугаченкова Г.А., Рempель Л.И. Очерки искусства Средней Азии. — Москва: Искусство, 1982. — 290 с.

3. Булатов М.С. Геометрическая гармонизация в архитектуре Средней Азии IX–XV вв. (Историко-теоретическое исследование). — Москва: Наука, 1978. — 380 с.

4. Рempель Л.И. Архитектурный орнамент Узбекистана. — Ташкент: Госиздат УзССР, 1961.

5. Пугаченкова Г.А., Ртвеладзе Э.В. и др. Дальверзин-тепе — кушанский город на юге Узбекистана. — Ташкент: Фан, 1978. — 250 с.